

Holczhauser Vilmos¹

Trianonról (Nyílt levél kedves kollegámhoz, Tamás Gáspár Miklóshoz)

Kedves Gazsi,

a régi időkre való tekintettel továbbra is így szólítalak (az immár elterjedt „TGM”-et felületesnek, méltatlannak és sértőnek érzem.)

Életútjaink elágazása okából már hosszabb ideje nem volt alkalmunk elmélyültebb eszmecserét folytatni, amit én különösképpen fájlok. Másrészt, mint a kívülállók köréhez (ἔξω ζῶντες, mondja Platón) tartozó, nem is nagyon tudtam volna hozzászólni a hazai közelmét izgató témákhoz.

Nos, nemrégiben a kezembe került egy írásod,² amely részben egyetértést, részben ellenkezést váltott ki belőlem. Ezeket az alábbi levélben dokumentáltam, amennyire erőmből és tehetségemből futotta.

Kérlek, olvasd figyelemmel. Remélem, hogy néhány vitás kérdést alkalomadtán tisztázhatunk.

Prolegomena

„Ne beszéljünk Trianonról, mert nem tudjuk, miről beszélünk” – így az esszé zárómondata. Miért nem tudjuk? Mert nem olvasunk – így a látlet.

Az elvnek számos érvényes köznyelvi megfelelője van, például: „Ne beszéljen arabusul, aki nem tud arabusul”. Vagy cselekvőre fordítva, bátorítólag: „Olvass tinó, ökor lesz belőled”.

Az elv fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, és csak néhány megjegyzéssel kívánom kiegészíteni.

Az előzményekben részletesen kifejtetted, mi az, ami *beszédre* jogosít. Az írásod ennyiben a *prolegomena* filozófiai műfajába sorolható. (Legismertebb példa Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik* [...].) Pedánsabban: „A Trianonról való beszéd lehetőségének (illetve a lehetőség feltételének) előzetes vizsgálata”.

A megjegyzéseim első része a prolegomena néhány módszertani kérdésére vonatkozik.

A hallgatás imperatívusza

Trianonról nem beszélni annyi, mint Trianonról hallgatni.

Vannak a hallgatásnak nyomósabb indítékai, mint a pusztán nem-olvasás. Némelyekre a köznyelv, vagy az antikvitásból örökölt tisztos közhelyeink is utalnak: *inter arma silent musae, silent leges* stb. A múzsák és a törvények hallgatnak, de nem azért, mert nem olvasnak.

A *Tractatus logico-philosophicus* (Wittgenstein) zárómondata szerint (saját konyhai fordításom): „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Aminek nincs *tárgya* (jelentése,

---

¹ A szerző Németországban élő filozófus, email: dr.holczhauser@googlemail.com

² Tamás Gáspár Miklós, Miért ne írjunk Trianonról, Élet és Irodalom, LXIV. évfolyam, 22. szám, 2020. május 29.

konnotációja), arról nem jöhet létre értelmes beszéd. Olvasmánylista ezt nem tudja orvosolni. Sőt, ha van lista, akkor az csupán e felismerést megelőző tévedések dokumentációja. Aki feljutott a hallgatás csúcsára, az 'rúgja el a létrát' (*Tractatus* 6.54)".

Gyakorlatiasabb tanács, hogy nem a tárgy *nemléte*, hanem annak *eltitkolandó volta* miatt célszerű hallgatni.

Így például Henry Kissinger (*A World Restored. Castlereagh, Metternich and the Restoration of Peace*, 1954). Ausztria számára az 1809-ben elszenvedett majdnem megsemmisítő vereség után nem maradt más, mint „a *kikényszerített* hallgatás álarca alatt a szabaduláson munkálkodni – elképzelhető-e ennél súlyosabb erkölcsi próbatétel?”. Ugyanerről mondja Metternich: „Az utókor alig fogja elhinni, hogy mi ebben az időben [a „szavak” korában] a hallgatást *hatásos fegyvernek* tartottuk”.

„Mindig rá gondolni, de soha nem beszélni róla” (*Toujours y penser, jamais en parler*). Elcsépelet szállóige, Léon Gambetta francia politikustól származik. Nem abszolút, hanem feltételes (*stratégiai*) hallgatás. Várni, amíg majd lehet (*szabad*) beszélni róla. A „tárgy” a Harmadik Köztársaság 1871-i teljes katonai veresége volt. Azért említem, mert nem mindig megnyugtató, ha a „köz” nem beszél. Nem feltétlenül azért hallgat, mert restelli, hogy nem olvas. Hanem eltitkolja, hogy valamire készül. A mondás egyébként világnézetileg semleges. Az Osztrák Köztársaságban a Weimar-hoz, később a Harmadik Birodalomhoz csatlakozni szándékozók („Anschluß”) is átvették.

[Ez az utalás a *dokumentált* francia revanchizmus, Versailles, és járulékosan Trianon, egyik indítéka, és talán nem írható *en passant* az összeesküvés-elméletek („francia intrika”) és egyéb „szamárságok” számlájára.]

Az olvasás imperatívusza

A Beszéd feltétele az olvasás. Aki teljesíti, az beszélhet, akár Trianonról is. Nem könnyen teljesíthető feltétel. Az irodalom-ajánlat (hány ezer oldal?) lenyűgöző. Az, hogy olvasásra buzdítod a közönséget, nekem személy szerint mélyen rokonszenves.

De az olvasmányok nem örökérvényűek. Valljuk be, egy részük az idő távlatából nézve legfeljebb történeti kuriózum. Egy 19. századi német jogász szerint például a törvényhozó „egy tollvonása”, és egész könyvtárakból lesz makulatúra.

Egy fontos (enyhítő) körülményt magad is jóindulattal említessz: „[...] hogyan várhatjuk a magyar értelmiségtől a kelet-közép-európai kontextus ismeretét [...], amikor e könyvekhez nehéz hozzájutni”.

Ha az olvasmányok időszerűek és hozzáférhetőek, akkor is ajánlatos különbséget tenni. Például ellenséges propagandát, manipulációt, dezinformációt is olvasni kell, és javító, helyreigazító, esetleg leleplező irodalmat is érdemes ajánlani. Bármily nehéz is, el kellene választani a *narratívát* a *tényközléstől*. A lista ebből a szempontból finomításra szorul.

Hallgatás és kérdés

Wittgenstein a beszéd (és a hallgatás) mellett egy további tényezőre is felhívja a figyelmet. A *kérdés* csak ott jogos, ahol válasz is van, és az utóbbi csak ott, ahol valami *mondható* van (*Tractatus* 6.51).

Platónnál a kérdés célratoró, a (Pár) Beszéd irányítója. Szókratész nem vaktában kérdezősködik. Nem bombázza a tanítványt *diffúz* kérdésekkel. A *maieutika* a filozófus udvariassága, aki csak tettet magát, hogy nem ismeri, és a hallgatóságtól várja a választ.

A kérdésfeltevésnek, mint technikának van egy hátránya (vagy előnye, ahogy vesszük), hogy *sugalmaz*. A kérdező kérdez, de nem válaszol. Nem állít (mert akkor bizonyítania kellene), hanem inkább a kérdezettre hárítja az értelmezés felelősségét. A diffúz kérdések tömkelege nem szűkíti, hanem bővíti a lehetséges válaszok skáláját; rendszerint tucatnyi ellenkérdést *provokál*.

Mindezt azért említem, mert ízlésem szerint a diffúz kérdés technikája túlságosan elharapózik az írásodban. Találomra néhány példa.

„Miért gondolta mindenki a radikálisan jobboldali Ferenc Ferdinánd főhercegtől az akkor még forradalmi szociáldemokráciáig és a katolikus egyházig (és a szinte teljes nyugati közvéleményig és a nemzetiségek vezetőiig), hogy a magyar arisztokrácia hatalmát meg kell törni, akár fegyveres erővel?”

Tényleg, miért gondolta? Mennyire komolyan gondolta? Ki tervezett Magyarország elleni fegyveres beavatkozást? Ferenc Ferdinánd főherceg? Az Apostoli Szentszék? A „forradalmi szociáldemokrácia”? A nemzetiségek vezetői, egyenként vagy külön-külön? Nem ismerték a nemzetközi jog elveit (állami szuverenitás, nem-beavatkozás)? Vagy ismerték, de fűtyültek rá? [Apropó, Ferenc Ferdinánd főherceg. Miért is volt ő „radikálisan jobboldali”? Más úton szerzett értesüléseim szerint karizma nélküli, de politikailag jó képességű ember volt, a (főleg szláv) nemzetiségek ügyében liberális nézeteket vallott. Tudatában volt annak, hogy a soknemzetiségű Monarchia politikailag instabil, és nem engedhet meg magának háborús kalandokat. Épp ezért tompítani kívánta a katonai körökben uralkodó militarizmust.]

Vagy ez (ugyanott):

„Miért nem értesültek erről a nagyhatalmú és dúsgazdag mágnások?”

Valóban nem értesültek? Honnan tudjuk, hogy nem értesültek? Csupán a „nagyhatalmú és dúsgazdagok mágnások” nem értesültek, vagy az elszegényedett gentry sem? Volt-e aki értesült? És ha igen, mit kellett volna tennie?

Vagy végül ez:

„miért volt a legnagyobb erdélyi román írók [...] magyarellenességének formája az antiszemitizmus?”

Miért is? Azt tartották talán, hogy a magyar arisztokrácia valójában egy zsidó háttérhatalom eszköze volt? Újra kell-e értékelnünk a *magyar* antiszemitizmust is? Amely valójában a románellenesség formája volt?

Lehet, hogy a járulékos kérdéseknek groteszk felhangjuk van. De őszintén és komolyan teszem fel őket, hogy világosan lássuk a diffúz kérdés diffúz sugallatát. Amely az összeesküvés-elméleteknek is alapvető technikája. (Ne érts félre, tudom, hogy Te ezektől nyilván gondosan óvod a közbeszédünket!)

Beszéd, hallgatás, történelem

Beszéd és cselekvés nyilván nem azonos. Van üres fecsegés, és öntudat nélküli tevékenység. De tekintsük most a szintézist, amelyben a beszéd egyben cselekvés (lásd például Habermas: *kommunikatives Handeln*). Ha a beszéd és a cselekvés, konkrétan a propaganda és a politika, közötti összefüggést elfogadjuk (milyen alapon lehetne tagadni?), akkor a hallgatás imperatívusza nem csak a beszédetől tanácsol el. Konkrétan: *Ne tegyünk, mert nem olvasunk*. Ezzel megvan az ismérvünk, aminek alapján tetteket helyteleníthetünk. (Persze nem várom, hogy ez változtatni fog a történelmen, a jelenkoron, vagy a jövőn.)

Érdekes fordulatnak tartanám, a történelem szereplőinek kötelező olvasmányt ajánlani. Ha az imperatívusz egyetemes érvényű, akkor visszamenőleg is alkalmazandó, a történelem minden korszakára, és minden szereplőjére. Mindenkire, aki tönkretett valamit, lerombolt valamit, amit nem ismert, és aminek helyébe nem tudott jobbat állítani.

Mit olvastak az említett „nyugati körök”, amelyek szándékoztak megtörni a magyar arisztokrácia hatalmát?

Mit olvastak a Lenin-fiúk?

Ha csupán azért kell hallgatnunk vagy a cselekvéstől tartózkodnunk, mert nem olvasunk, akkor az imperatívusz legfeljebb elméleti jellegű, rossz esetben pusztába kiáltott szó.

Amikor kényszer is áll mögötte, akkor helyénvalóbb volna a beszéd tilalmának (prohibíció) nevezni. Emlékszünk az időkre, amikor sok mindenről nem beszéltünk (Trianonról sem), hanem hallgattunk, vagy másról beszéltünk.

Mit olvastak azok, akik ránk kényszerítették a bűnösség narratíváját?

A kényszerhallgatás kora után felszabadító érzés egyáltalán beszélni. De sokakban még él a kényszer emléke. Rájuk való tekintettel a hallgatást kíméletesebben, tapintatosabban kellett volna ajánlani, mert fenyegetésnek érezhetik. Ne aggódj, én nem értelek félre, tudom, hogy nem tiltasz, hanem csak tanácsolsz. Tudják-e mások is?

A megismerés két „mozgása”

A kultúra egyik alapvető mozgásformája, nevezzük jobb híján a kultúra *kontinuitásának*, az emlékezetre, a reprodukcióra épül. Gondoljunk a szövegre, amely a meglévő ismeret, az idézet egyik zombékjáról a másikra ugrik. (Gondoljunk a zenére is: itt kiváltképpen jogos az idézet, a „változatok egy témára”.) A kontinuitás biztonságot nyújt, vakmerő döntésre nincs szükség. Amit mondok, tiszteletre méltó, már mondták mások, nálam jobbak.

A kultúra kontinuitáson alapuló mozgása, minden ellenkező látszat ellenére, nem elitista. A középszerű is hasznossá teheti magát, ha szorgalmasan olvas. Vannak ugyan nem kívánatos lélektani-erkölcsi kísérői is: befelé nyárspolgári önelégültség, kifelé nagyképűség. De ettől eltekintve kétségtelen, hogy a folyamatos felhalmozás az egyetemes kultúra csodálatos virágait teremtette meg.

De a kontinuitás *kezdete* nélküli mozgás, a beszéd *végtelen regressziója*. A vele ellentétes mozgásforma a *diszkontinuitás*. Valami felbukkan, aminek nincs, nem lehet, előzménye. Az igazán számottevő felismerés kezdet (nem csak a művészetben, hanem a tudományban is): cezúra, a semmiből születő döntés. Utólag lélektanilag megmagyarázható, de logikailag nem levezethető, nem tervezhető, és nem ismételhető. (Legfeljebb utánozható, de azt nem értékeljük, és amúgyis a „kontinuitás” fejezetbe tartozik.) Előrejelzés még az iparszerűen szervezett tudományban sincs, nemhogy a szellem légiesebb tartományaiban. A kezdet, az invenció a diszkurzív tudás sima felületét áttörő *irracionalitás*. Ez az, amit például Lukács György nem értett.

Milyen alapon mondta például Parmenidész, hogy csak a lét van, a semmi nincs? Korábban csak „tűz”, „víz”, „levegő” és „föld” kerültek szóba.

Honnan tudta Mózes, hogy az égő csipkebokor nem ártalmatlan sivatagi tüzeset? Vagy legfeljebb szalonnasütésre való alkalom? Hol olvasott az égő csipkebokor teológiájáról?

Végül hadd fűzzem hozzá a diszkontinuitás toposzához még azt, amit Schelling mond Descartes-ról (*Zur Geschichte der neueren Philosophie*, 1833/34). A *cogito* abszolút kezdet. Descartes minden kapcsolatot megszakított a korábbi filozófiával és úgy irt, mintha előtte nem lett volna filozófia. Descartes-tal a filozófia mintegy visszaesett egy második gyermekkorba, egy olyan állapotba, amelyen a görögök már az első lépéseikkel túl voltak. Másrészt ez a visszalépés nagyon is termékeny volt. A filozófia „a már az ókorban és a középkorban felhalmozott bőségből és kiterjedésből összeszűkülött egy pontba”, ami aztán lépésről lépésre kiszélesedett az újkori filozófia mindent magában foglaló programjává. Ebből

mintegy magától adódik a meghatározás: „a filozófia az egyáltalán a kezdetből kiinduló tudomány”.

Provincia és Metropolis

Samuel P. Huntington paradigmája szerint a kultúrkörök dinamikája ellentétes irányú erőkön alapul. A paradigma alkalmazható az állami szervezetenél kisebb egységekre is, minden olyan helyzetre, ahol egy helyi *periféria* egy helyi *metropolis* hatókörébe kerül. Az egyszerű modellben a periféria vagy „nyugatosodik” (ha nem tud ellenállni a metropolis anyagi és szellemi fölényének), vagy „indigenizálódik” (távolodik, igyekszik megőrizni, vagy újra érvényre juttatni a saját értékeit). (A terminológia nyilván újkori esetlegességeket tükröz.) A részletesebb modellben a periféria különbségeket vesz észre a metropolis kultúrájában; azok egy része vonzza, a másik része taszítja. Ha vonzás és taszítás körülbelül egyensúlyban vannak, akkor a kultúra „meghasonlott”, „kettészakadt”. Bonyolultabb helyzetben a periféria nem egy, hanem több, esetleg egymással versengő metropolis hatáskörébe kerül.

Mindez számunkra nagyon is ismert, a magyar államban és kultúrában kezdetektől fogva ott van minden eleme. A paradigma jól illusztrálja Magyarországnak a Monarchiában betöltött kettős szerepét is: Ausztria felé periféria, a területén élő nemzetiségek számára metropolis. Ezért egyoldalúnak tartom, nemzetiségeknek csupán az indigenizációjára figyelni, és a magyar állammal szembeni nyugatosodását elhallgatni. Ezeket az árnyalatokat fel lehetett volna tüntetni a listában.

A magyarországi nemzetiségekre egyéb metropolisok (Szerbia, Románia) agresszív nacionalista propagandája is hatott. Az eötvösi liberális nemzetiségi politika főleg emiatt volt eleve kilátástalan.

***

A perifériák megosztottsága rendszerint a metropolis meghasonlottságának tükörképe. De a „megosztott társadalom” jelzője ma egyetlen országra sem találóbb, mint az Egyesült Államokra. Erre a megosztottságra a Huntington sémája nem alkalmazható, hiszen egyetlen kultúrkör sincs, amelyre az USA mint metropolisra tekintene. Az USA megosztottságának nem külső, hanem belső oka van.

Az ok: a liberalizmus folyamatos degenerálódása. Korábban progresszizmus, napjainkban barbárság. A nyugatosodni vágyó perifériák ma egzisztenciális dilemma előtt állnak. El kell dönteniük, hogy *melyik* nyugat vonzza őket: a 18. század végi liberalizmus maradványai, vagy az „akadémia” világa. Az amerikai egyetemek ma nagyrészt a kultúrforradalom káderiskolái. A legfrissebb követeléseik egyike szerint a „nagy könyveket” el kell távolítani, mert a klasszikus irodalom nem a tudatlanság ellenszere, hanem a fehér rasszizmus dokumentuma.

Ideje az „olvasás imperatívuszát” ebből a szempontból újraértékelni. A Te Trianon-listád sem áll gyanú fölé: egyetlen fekete bőrű szerző nincs benne!

A Monarchia helyzete

A Trianonhoz és az előzményeihez kapcsolódó tartalmi megjegyzéseid laza kommentárként kapcsolódnak az olvasmányajánlathoz, a nyitott kérdésekhez, valamint a jelenkor bírálatához. Hogy ebben a tömkelegben eligazodjam, elnagyolt áttekintést készítettem a magam használatára. (Szaktörténészek jóindulatú elnézésére számítok.)

Ausztria – évszázadokon át a Német-Római Szent Birodalom központja – a feudális kor utolsó túlélője volt, amelynek finom szövetére a Napóleoni háborúk, a nacionalizmus és a racionális közigazgatás újkeletű eszméi csakis bomlasztóan hathattak. Az 1809-es „Schönbrunni békekötés” idején az állami megsemmisülés előtt állt. Elvesztette a területének egyharmadát, a védekezési vonalait, a tengerre való kijáratát. A dalmát partvidék, Trieszt és egyéb területek az *Illyr provincia* néven közvetlen francia fennhatóság alá kerültek. Ez várt Magyarországra is.

Metternich konszolidálta, a 48-as forradalom újra megrendítette Ausztriát. 1866-ban, a königgrätzi vereség következtében kiszorult a Német Szövetségből. A kiegyezés volt az egyetlen esély, hogy legalább másodrangú európai hatalomként maradjon fenn.

Az Osztrák-Magyar Monarchia (a továbbiakban „Monarchia”) két egyenlőtlen félből állt. Trianonra való tekintettel csupán az etnikai szerkezet említendő. A különbségek olyan hatalmasak voltak, hogy aligha beszélhetünk, általában és egységesen, a Monarchia „nemzetiségi problémáiról”.

A nemzetiségi probléma Ausztriára sokkal nagyobb súllyal nehezedett mint Magyarországra. A csehek és a lengyelek kulturálisan a magyarországi etnikumoknál magasabb szinten álltak, és a németek kisebbségben voltak velük szemben. A fehérhegyi összeomlást (1620) követően a cseh főurak és bürokraták szervesen beépültek a birodalmi közigazgatásba, és úgymond nem voltak ártatlanok a „népek és nemzetek politikai és adminisztratív leláncolásában” (Szekfű Gyula, *Három nemzedék*, 1989, 188. o.). Ez a kulcsszerepük a kiegyezés után is megmaradt, aminek egyre rombolóbb következményei voltak.

Magyarországon a magyarság számbelileg körülbelül akkora volt, mint a többi etnikum együttesen, de az utóbbi nem volt egységes csoport. Továbbá, minden tiszteletünk ellenére, meg kell jegyeznünk, hogy (a horvátokat kivéve) a társadalmi, kulturális és politikai fejlődés tekintetében sem alkottak olyan ellensúlyt, mint az ausztriai etnikumok.

Magyarországot a kiegyezés politikailag stabilizálta. Ausztria ugyan továbbra is gazdasági-kulturális fölényben volt, de politikailag instabil maradt. Magyarország, ha jogilag nem is, de ténylegesen domináns helyzetbe került, ami a szövetségesnél folytonos irritációt okozott. A magyar dominanciát, osztrák elképzelés szerint, a monarchia átszervezése törhette volna meg: a Dualizmust hármas szövetséggé, Trializmussá alakítani. Ezt lehetett propagandisztikusan a szlávok iránti *szolidaritás* színében feltüntetni, de nem ajánlatos bedőlni neki.

[Kitérő: Ebben az összefüggésben érintem azt a korábbi kérdésemet, hogy: „II. Józseftől kezdve hogyan és miért rokonszenveztek a Habsburgok a nehéz körülmények között élő erdélyi román parasztsággal?”. A „miért”-re nem adsz választ, de magát a szolidaritás tényét (amivel legfeljebb az excentrikus felvilágosító, II. József, uralkodása jellemezhető) nem vonod kétségbe. A kényszerű Habsburg birodalmi politikát *humanista*, *nemzeti* árnyalatokkal színeznél, és főleg a korai *osztálybéke* ösképét felfedezni benne, részletesebb kifejtést érdemelt volna.]

Az 1868:44 nemzetiségi törvényben a magyar állam, a kortárs liberalizmus szellemében, mindent felkínált, amit az ország felbomlása nélkül felkínálhatott. A nemzetiségek elutasító válasza két tényező együttes hatásának tulajdonítható: a korlátlan (1) *gazdasági* liberalizmus feltételei mellett rohamosan javult az anyagi helyzetük, és (2) a *politikai* liberalizmus lehetővé tette, hogy az újonnan szerzett hatalmukat minden veszély nélkül a magyar állam ellen fordítsák. Az elégedetlenségük nem a növekvő vagy alábbhagyni nem akaró nemzetiségi elnyomás miatt lángolt fel, hanem mert az ellenállás esélyei drámaian megjavultak. Ez a Coser-tétel sajátos esete (lásd Lewis Coser, *The Functions of Social Conflict*, 1956), amit az uralkodó *frusztráció*-elméletek (valójában elvizenyősített osztályharcelméletek) nem hajlandók tudomásul venni.

Az első világháborúhoz közeledvén mindezt erősíti Szerbia és Románia nacionalista propagandája.

Az európai helyzet

1914-ben korántsem az volt az uralkodó nézet, hogy Németország visszamaradott – mert „feudálisan” strukturált (Ernst Nolte, *Historische Existenz*, 1998, 535. o.). A leereszkedő megértés: megkésett fejlődés, elkésett polgárosodás, a modernizáció vesztese stb. későbbi keletű. Éppen ellenkezőleg, mondta Ernst Renan az 1871-es francia összeomlás kapcsán: Németország éppen a demokratikus fejlődés *hiányának* köszönheti a rendkívüli erejét.

Ez ideológiailag tűrhetetlen volt. A liberalizmus, noha még a csúcsponton vagy annak közelében volt, ilyen ellenpéldát nem viselt el. Politikailag pedig fenyegető volt. Az új, feltörekvő hatalom veszélyeztette a beérkezetteket. Ez a „thukydidészi” csapda (Graham Allison, Victor Davis Hanson). Tragikus, mert aki a feltörekvőt katonai hatalommal próbálja megállítani, esetleg a saját bukásán dolgozik. (A klasszikus példa a Spárta és Athén közötti háború volt, lásd Thukydides, *Die Geschichte des Peloponesischen Krieges*.)

Az európai nagyhatalmak beleestek a csapdába. (Feltehetőleg nem olvastak.)

Mellékesen feltűnő, hogy Mihail Gorbacsov annakidején milyen tévesen értelmezte a csapdát: „Aki későn jön, azt megbünteti az élet”, mondta. De Németországot nem az „élet” büntette meg, hanem a korábban jövők. Amikor a Szovjetunió szétesett, és a Hegel-t plagizáló Fukuyama meghirdette a történelem végét, a háttérben már ott állt az újabb későn-jövő. Kína nem-kapitalista gazdasági és nem-demokratikus politikai szerkezetét nem csak egyetemi körök, hanem a menedzseri réteg egy része is inkább előnynek, mint hátránynak tekinti. És az USA korábbi adminisztrációi Kína lopakodó katonai stratégiáját nem érezték közvetlen fenyegetésnek.

Lett volna világháború, lett volna Versailles és Trianon, ha már a 20. század elején is ez a felfogás uralkodik Európában?

De tovább, Trianonhoz.

Az ország feldarabolgatott. De történelmi szükségszerűség, erkölcsi igazságtétel volt-e feldarabolni a magyar *nemzetet* is? Ha a wilsoni (egyébként földöntúlian naiv) elveket az Antant komolyan veszi, létrejöhetett volna egy nagyjából mindenki számára elfogadható területi rendezés.

Csehország az osztrák tagállam része volt, magyar nemzetiségi elnyomástól soha nem szenvedett. (Magyarországgal szemben csak a szlovák társnemzetnek lehettek területi követelései.) A román és a szerb nemzeti államok Trianon idejében jó fél évszázados önállóságra tekintettek vissza, és nem a Monarchia, hanem az Oszmán birodalom bomlástermékei voltak.

„Hogyan lehetséges Iorga vagy Masaryk műveiben való elmélyedés nélkül [...] az első világháborúnak, a Monarchia fölbomlásának, az új nemzetek diadalának a fölfogása?” (az én kiemelésem).

Nos, a békekötés nem az új, hanem a „rég” nemzetek diadala volt. *Versaille* egy távolabbi európai konfliktus, egy legkevesebb fél évszázada parázsló *ressentiment* fő terméke. Magyarország felaprításának kelet-európai haszonélvezői nem forradalmárok, nem a történelem hőroszai, hanem a potyautasai voltak.

Kétlem, hogy Trianon megértéséhez Iorga vagy Masaryk írásait kell olvasnunk. Sőt, talán felesleges is, mert elterelik a figyelmünket a tényekről. Célszerűbb Christopher Clark-ot olvasni (*The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*).

Trianon – avagy „mi micsoda”?

Elemi szövegértelmezési gondot okoz, hogy „Trianon” az írásodban három dolgot jelent: két *eseményt* és egy *korszakot*.

Magyarország 1918 október 31-én *kivált* a Monarchiából, azaz nemzetileg önálló lett (T1);

A *diktátum* (T2), amely 1920 június 4-én lépett érvénybe.

A diktátum *utóélete*, a diktátumot követő korszak, a „trianoni dilemmaköteg” (T3).

„Trianon“-ról tett kijelentéseid *rendszerint* pontosan az egyikre érvényesek, a másik kettőre nem. Azért mondom, hogy „rendszerint”, mert például az, hogy Magyarországot „Trianon tette *nemzetközi jogi* értelemben független nemzetállammá”, mind a három jelentés szerint téves. Magyarországot a *Saint Germain-en-Laye*-i békeszerződés tette függetlenné, 1919 október 9-én, egy évvel T1 után és jó fél évvel T2 *előtt*.

„Amit mi Trianonnak nevezünk [...] az éppen a nemzeti újjászületés mámorában született, a nemzeti önrendelkezés és nemzeti függetlenség gondolata jegyében.”

Ez nyilván T1, nem pedig a Diktátum. A másik kettő nekünk nem volt újjászületés, és mámorra sem adott okot.

„Megmaradhatott volna a birodalmi jellegű `történelmi` Magyarország etnikai alapon? Független államként, amelyben a többség nem magyar? Hiszen ez a magyar `trianoni` gondolat.”

A függetlenség kikiáltásakor (T1) még lehetett hinni a *történelmi* Magyarország megmaradásában, a Diktátum (T2) után már nem. A Diktátumot követő korszakban (T3) csak a *megcsonkított* ország „megmaradását” (*perpetuitas*) lehetett remélni; a *történelmi* Magyarországot legfeljebb „visszaállítani” lehetett (*restitutio*).

Félreértéseket elkerülendő, a továbbiakban „Trianon”-t csakis a „Diktátum” (T2) értelemben használok.

A „paradoxia”

„Annak a paradoxianak a fölfogása nem túl könnyű így, hogy a Monarchiához s a benne fönnmaradt történelmi Magyarországhoz az az 1918-ban örökre uralmát veszített magyar köznemesség ragaszkodott, amely a dualizmust soha nem ismerte el”. Ugyanennek a nemességnek az utódai voltak „az irredenták, siratva az államalakulatot, amelyet az őrzött volt meg, amit valaha gyűlöltek: az összmonarchia, s a fölforgató elemeket (a nemzetiségeket, a földosztásra vágyó parasztságot és a szocialista munkásosztályt – no meg a függetlenségi magyar sovínisztákat, azaz őket magukat) végső soron kordában tartó katonai hatalma.”

Ha jól értelek, ez a gondolatmenet: a magyar köznemesség elutasította ugyan a kiegyezést, de azt várta, hogy az összmonarchia katonai ereje tartsa kordában a felforgató elemeket. Ez így nem tartható fenn.

Az 1867:XII. törvénycikk értelmében létrejött egy *közös* (gyakorlatilag az osztrák kormánynak alárendelt) *birodalmi* hadsereg. Ennek a feladata volt a *külső* ellenséggel szembeni védelem. Emellett létrejött, osztrák részen a *Landwehr*, magyar részen a *honvédség*. A mindenkori belső „felforgató elemeket” ezeknek (nem a közös hadseregnek!) kellett kordában tartaniuk.

A kiegyezés korában a közös hadsereggel egyenértékű magyar hadsereg nem jött létre. A kiegyezés *közjogi ellenzéke* pontosan ezt kérte számon, a gyűlölködésig menően. Az ellenzék valóban a vidék, a vármegyék nemességére támaszkodott. Ez a réteg mégis a közös hadseregtől várta volna a belső (többek között a szociális) béke fenntartását? *Non sequitur*.

Az „odvas” historicizmus

A paradoxont nagyobb összefüggésbe helyezve megtalálni véled a „második világháború idején bekövetkezett összeurópai tragédia” egyik okát, ami nem más, mint a „Habsburg-birodalmi dilemmák pokoli utóélete.” A dilemma jelzői: „megoldatlan” és „megoldhatatlan”.

Az utóbbit tartom fontosnak, az előbbi akár el is elhagyható, mert tautologikus. Ami *nem megoldható*, az soha nem lesz *megoldott*, és a megoldása nem számonkérhető (*impossibile nulla obligatio est*). Persze, aki a történelmet sem logikai sem magánjogi, hanem erkölcsi alapon ítéli meg, ezt nem fogadja el. De bele kell-e törődnünk abba, hogy a történelemlről erkölcsi alapon kell ítélni?

A heterogén Habsburg birodalom dilemmája (amit Magyarország a kiegyezéssel örökölt) nem egyedi eset, hanem úgymond a politikai szociológia entrópia-törvénye. Nem az rendkívüli, hogy birodalmak megszűnnek, hanem az, hogy fennmaradnak. (A költő szebben mondja: a életet a kollektív individuum is „halálra ráadásul” kapja.) A véletlen, a nemzetközi környezet, az ellenfelek szervezetlen volta vagy ügyetlensége, ravasz „manipuláció” (lásd Metternich) a fennmaradást meghosszabbíthatja.

A kortársak, a tényleges konfrontáció tényleges résztvevői egymás szemére vethetik, hogy maguk helyesen, a másikat rosszul ítéli meg a helyzetet. Történelmi öntudatra ébredt kultúrákban szokás visszamenőleg *megvizsgálni*, hogy az adott helyzetben kinek (esetleg egyiknek sem) volt igaza. A múlt szereplőit visszamenőleg történelmi bűnnel (vagy legalábbis mulasztással) *vádolni* magában rejti azt feltételezést, hogy az adott probléma *megoldható volt*. Esetleg azt, hogy *minden* probléma megoldható, hogy „mindig és mindenütt folytatható sikeres politika”.

Kissinger ezt a feltevést „odvas hisztoricizmus”-nak nevezi.

Az „igazságosság”

„Az 1989 utáni eszmélkedésnek olyan új elemei vannak, mint a – nagyon finoman szólva – zsákutcának bizonyult bécsi döntések félig-meddig rehabilitációja (ami még akkor is problematikus, ha a bécsi döntések szerepét Magyarország második világháborús végzetében itt most figyelmen kívül hagyjuk és csak a szűken vett etnikai szempontot vesszük tekintetbe), ami nem vezet sehova. (Hála Istennek még a szakadékba se.)”

Kár, hogy Magyarország második világháborús végzete fölött ilyen könnyedén elsiklasz. A végzetről a filozófus többet mondhatna. Például a történelem „másodrangú” szereplőinek tragikus kiszolgáltatottságáról. Arról, hogy az „elsőrangú” szereplők jóindulatért vagy kegyeiért kell versengeniük. Ez is hozzátartozik, finoman szólva, a *történelmi lét* kockázatához, ellentétben az egyetemi szemináriumok utólagos biztonságával (lásd Heidegger: *Geworfenheit*, vagy ismét Ernst Nolte: *Historische Existenz*).

De nem is erről akarok beszélni. Nem szűken vett *etnikai*, hanem tágan vett *etikai* szempontot kívánok tekintetbe venni, jelezvén, hogy nem tagadom az erkölcsi szempont létjogosultságát.

Vegyük, mondjuk a második, bécsi döntést, és alkalmazzuk rá a rawlsi kritériumot (gyakorlatilag a Pareto-optimum elvét). (John Rawls magyarországi recepcióját nem ismerve nem tudom megítélni, hogy a javaslatom milyen fogadtatásra talál.) Terítsük a „tudatlanság fátylát” az érintettekre (anélkül, hogy trillázó, jódlizó, kurjongató vagy elnémult „amnéziásoknak” tartanánk őket). Tegyük fel, hogy mindent elfelejtenek, azon kívül, hogy *léteznek* területi és nemzeti önrendelkezésre törekvő románok és magyarok, csak azt nem tudják, hogy melyikük micsoda.

Rawls elve szerint a bécsi döntés igazságos, mert a (*preparált*) szereplők maguk is így döntenének. Aki szerint nem igazságos, az kénytelen az eredményt a liberális elmélet egyik ordító rövidzárlatának tartani (elnézést a képzavar miatt). Az alternatíva nem tudománytalan, nem durván leegyszerűsítő stb., hanem a „vagy-vagy” sajátos esete. Persze lehet, hogy Kierkegaard együgyű lélek volt, de ez megint más téma.

„Kismagyar” opció vagy kultúrnemzet?

Az esszé második felében „mondások” keverednek *diffúz* (megválaszolatlan) kérdésekkel. A teljes csomagot kibogozni (tényt és véleményt különválasztani, a válaszokat eltalálni) – nem tudom. De egy bizonyos témához mégis megpróbáltam összeszedni és rendszerezni a töredékeket, mintegy szemináriumi gyakorlatként. Nem volt könnyű munka, talán nem is mindenkinek éri meg, és megvallom, magam sem vállalkoznék rá újra.

A vizsgálódás tárgya: történelmünk néhány korának „nemzetpolitikája” (amennyiben a kifejezés a múltba vetíthető).

(1) A Monarchiában a nemzet egésze az államhatáron *belül* volt, és a nemzetpolitika alapkérdését így is föl lehetett tenni: milyen államforma *tarthatja meg* a történelmi Magyarországot? A következő alternatívát veszed tekintetbe: „nemzeti függetlenség” *versus* „valamilyen szövetségi struktúra”.

Széchenyi, Kemény, Eötvös az előbbi *ellen*, majd Kossuth és a kiegyezés nemzedéke az utóbbi mellett *optál*. „Igazuk volt?”

Csakhogy a tervezett szövetségi struktúrák nem létre jöttek, vagy ha igen, összeomlottak. „Miben voltak vakok ezek az éleslátó és messzelátó lángelmék?” Két kérdés, semmi válasz.

De mindegy, mert mintha egyiket sem tartanád jónak. Sőt, korábbi megjegyzéseid további zavart keltenek. A kérdésed, hogy „Megpróbáltuk megérteni a lengyel, csehszlovák, jugoszláv, nagyromán, nagynémet – *egyszerre föderális és nemzeti* – eszmét?” (az én kiemelésem) arra utal, hogy valójában nem alternatíva, hanem *egy és ugyanaz*. A zavaromat tovább növeli, hogy más helyütt a nemzeti függetlenséget történelemfilozófiailag mégis magasabb rendűnek tekinted, mint a szövetségi struktúrákat (lásd a „Világforradalom – [Masaryk] így nevezte a fiatal nemzetek győzelmét a régi, nemzetek fölötti birodalmak fölött”).

Talán a fenti zavar eloszlatása céljából említesz egy harmadik államformát is:

„[A] ’kismagyar’ (nemzetiségektől megszabadult, független, etnikai) állam opciója föl se merült komolyan a XX. századig soha.”

Miért is kellett volna Trianon előtt felmerülnie? Meg lehetett volna jósolni a közelgő katasztrófát, lehetett volna a kisebbik rosszra törekedni? És ha felmerült volna: Hogyan lehetett volna a többszörös szecessziót (a Monarchiát felrúgni, a nemzetiségektől megszabadulni) *békésen, erőszakmentesen* kivitelezni?

[Csak úgy mellékesen: Felvetődött-e ez a típusú megoldás a környező, érintett országokban? Volt-e ’kisromán’, ’kis-szerb’, ’kis-csehszlovák’ opció?]

(2) A két világháború között (Horthy-kor) a nemzet határa messze az államhatárokon *kívül* húzódott. A nemzetpolitikát akkor is állampolitikának tekintették, de ellenkező előjellel: Az államforma milyen változása *állíthatja vissza* a történelmi Magyarországot? A hivatalos világnézet alapja, a nemzet- és az állampolitika stratégiája „az irredenta, a határrevízió, a revans volt”.

(3) A kommunista korszakban nem volt semmi. Se állam-, se nemzetpolitika.

(4) „Ma a magyar hivatalos etnicizmus a függetlenségi gondolathoz szeretne kapcsolódni, de hát Trianon a nemzetek fölötti Habsburg-birodalom fölbomlásának következménye, azé a birodalomé, *amellyel szemben* a régi magyar nacionalizmus épp úgy érzett, mint mai etnicista utódai az Európai Unióval szemben.” (az én kiemelésem).

Vegyük sorra. A mai hivatalos etnicizmus

(i) a függetlenségi gondolathoz *szeretne* kapcsolódni

(ii) a *régi nacionalizmus* utódja;

(iii) „épp úgy“ *érez* az Európai Unióval szemben, mint elődje [a régi nacionalizmus] a Habsburg-birodalommal szemben.

Megjegyzések:

ad (i) „Szeretne” kapcsolódni? Magyarország (mint az Európai Unió minden tagja) *független, szuverén* állam. Hogy a tagok bizonyos jogokat átruháznak az Unióra, ezen mit sem változtat;

ad (ii) Amennyiben az „utód” *tartalmi* összefüggésként értendő, akkor az a kérdés, hogy mi a „régi” nacionalizmus? A Monarchia-beli? Magyarországnak Ausztriával *szemben* nem volt, és Magyarországon *belül* csak (liberális) *nemzetiségi* politikája volt. A területi revízióra törekvő Horthy-koré? Ilyen értelemben a mai Magyarország *nemzetpolitikája* egyiknek sem „utódja.”

ad (iii) A nemzetpolitika tárgya nem az *államforma* (nem a szövetség), hanem a *nemzet*. Lehet párhuzam egyrészt a régi Magyarország és a Monarchia, másrészt a mai Magyarország és az Európai Unió viszonyában fellépő irritációk között. De az utóbbiak nem a nemzetpolitika, hanem az uniós politika kísérői.

További megjegyzés:

A Monarchiát (mind Ausztriát, mind Magyarországot) fenyegető nemzeti ébredés jó esetben pusztán etnicista, rosszabb esetben (a gyakorlatban) irredenta volt. A wilsoni 14 Pont, és Masaryk is etnicista. A cseh és a román nemzeti törekvések irredenták. Az utóbbiakat jónak, haladónak, forradalminak stb. tartod, a magyar etnicizmussal szemben (ha jól értelek) fenntartásaid, sőt ellenérzéseid vannak.

Záró megjegyzés:

A jelenkori nemzetpolitika (amit etnicista magyar nacionalizmusnak nevezek) nem passzív; *több* mint a kultúr-nemzet *tudatának* ébrentartása vagy ápolása. A stratégiai célja: bizonyos nemzeti *intézmények* körét, de nem magát az *államhatárt*, a *kultúr-nemzet* határáig tágítani. Ezért *globalizáló* típusú (nem szűkítő, nem kirekesztő) politika. Ebben a tekintetben rokona a 19. század haladó, forradalmi stb. nemzeti mozgalmainak (olasz *risorgimento*, német egyesülés), anélkül, hogy revizionista volna.

Megkockáztatom a föltevést, hogy történelmileg előzmény nélküli. Ha kedveled a kifejezést: forradalmi.

Világforradalmakat kiváltó forradalmi világháború

„A mai magyar értelmiség egyszerűen nincs fölkészülve a trianoni dilemmaköteg megítélésére [...] a szükséges értelmező munkát nemzedékek nem végezték el.“ A jelenkori magyar szellemi élet kliséivel nem lehet megérteni azt a konglomerátumot („haza, a kultúra, az állam, az anyanyelvi státusz, a legitimitási-lojalitási szerkezet” stb.), „amelyet szétvert az addig el nem ismert, állam nélküli nemzetek [...] elismerése miatt eleve forradalmi első világháború által kiváltott hármass (nemzeti, demokratikus és kommunista) világháború”.

Ha ez az utóbbi megállapítás a „szükséges értelmező munkát” (pontosabban annak egy lehetséges eredményét) példázza, akkor a magyar értelmiséget semmiképpen nem tudom, korszakos mulasztása okán elmarasztalni. Továbbá azt is bevallom, hogy jómagamat egyfajta

intellektuális szeméremérzet visszatartana attól, hogy egy ilyen mondatot leírjak. Persze, ez nem zárja ki, hogy fontos igazságtartalma van. A régi barátság kedvéért megpróbálom elemezni.

Az egyik esemény (világháború) *kivált* egy másikat (világforradalom). Ez egy klasszikus „ok-okozat”-konstrukció. Meg kell megvizsgálni mindkét esemény (vagy esemény-típus) ismérveit, valamint azt, hogy vannak-e empirikusan (történetileg) megtapasztalható előfordulásai.

Szerinted az első világháború *lényegében* („eleve”) forradalmi volt, mert új nemzetállamokat teremtett. A forradalmiságnak ez az újszerű kritériuma új tartalmat kölcsönöz az igazságos háború (*bellum justum*) középkori, később rossz hírbe keveredett fogalmának. (Már amennyiben Te is úgy véled, hogy igazságtalan forradalom nincs). Az első világháborúnak illetően haladó felfogása egyébként ütközik szokványosabb, de nem kevésbé haladó értelmezésekkel (Lenin, Trockij), amelyek szerint imperialista jellegű rablőháború volt.

Az első világháború forradalmi jellegét állítólag fokozza, hogy kiváltott egy „hármast” (nemzeti, demokratikus és kommunista) „világforradalmat”. Ha jól értem, nem *három* világforradalmat váltott ki, hanem csak *egy*et, amelyet három (nem azonos, de legalábbis összefüggő) ismérv jellemez. Ez arra utal, hogy mind a világháborút, mind a világforradalmat egyedi eseménynek (nem ideáltípusnak) tekinted.

A további kérdés az, hogy a világforradalom ismérvei összeegyeztethetők-e egymással. Ha „kommunizmus” annyi, mint a proletáriátus diktatúrája, akkor a „demokratikus” és „kommunista” kombinációt nem tartom további vizsgálatra érdemesnek. De marad még kettő.

„Nemzeti” és „demokratikus”. Az összefüggés plauzibilis. Egyrészt mert a 19. századi reakció éppen emiatt volt ellenséges a nemzeti mozgalmakkal szemben. Másrészt a korai (még nem globalista) liberális elmélet egyik sarktétele éppen az, hogy demokrácia csak a nemzetállamon belül lehetséges. Ennyiben az összefüggés nem meglepő, de semmi esetre sem újszerű, és demokratikus nemzeti államok létrejötte nem az első világháború univerzális következménye, még kevésbé világforradalom.

Marad a „nemzeti” és „kommunista”. A *nemzetközi* kommunizmusnak *nemzeti* szocializmusokra való széthullását lehet az első világháború következményének tekinteni. (Valójában nem a világháborúnak, hanem a szocialista pártok „árulásának” a következménye volt, ami nem teljesen ugyanaz, és az ok-okozat-konstrukciót kissé megingatja.) Történetileg kimutatható egyedi esetei a *fasci di combattimento* (Mussolini), a *szocializmus egy országban* (Sztálin), vagy (a történetileg kevésbé jelentős) német *nemzeti bolszevizmus*. Ráadásul annyira újszerű, hogy mint ideáltípusos folyamat egészében akár világforradalomnak is tekinthető. Hozhatnék további példákat (így az 1933 utáni Németországot), de gyanítom, hogy a tétel megfogalmazásakor nem ezekre gondoltál.

Post Scriptum

A mindenkori értelmiséginek joga, sőt kötelessége szemügyre venni a kor szellemi állapotát. Az, hogy milyen stílusban teszi, az ő személyes kockázata. Gondolok itt Széchenyire, aki (Szekfü tanúsága szerint) az 1842-es hírhedt akadémiai beszédében „szinte ótestamentumi átkokat” szórva ócsárolta a kortársakat.

Te nem átkozódsz. Te inkább zsörtölődsz.

„A dolog mára végtelenül nevetségessé vált, amikor mind a hivatalos Magyarország, mind a hivatalos Románia a Trianon-napot, június 4-ét állami ünnepként jelöli meg: gyásznap itt, örömnep ott, „pukkadjatok meg” színvonalon. Kamaszos grundsovinizmus.

Nem is túl hatásos uszítás. Kis híján kegyeletsértő értetlenség és tudatlanság. Az újságokban százesztendő, ezerszer megcáfolt pletykák. Megáporodott, besavanyodott átkok.”

Tiszteletre méltó, hogy a zsörtölődésed nem részrehajló. Ezt azért hangsúlyozom, mert az írásod olvasása közben többször az ellenkező benyomásom támadt. Bevallom, hogy ez a benyomás egy régimódi, majdnem atavisztikus igazságérzetnek tulajdonítható. Ugyanis feltűnt, hogy mind a Monarchia defenzív-liberális, mind a jelenkor defenzív-etnicista nemzetiségpolitikájával szemben szigorúan összevonod a szemöldöködet. Ugyanakkor mintha az utódállamok „robosztusabb” nemzetiségi praxisával szemben jóindulatúan elnéző, majdhogy megbocsátó lennél. Mintha bagatellizálnád, hogy kezdettől fogva durván megsértették (és mind a mai napig megsértik) azt, amire nemzetközi jogilag felelősök: a Trianoni szerződésben kodifikált wilsoni evangéliumot.

Az éppen idézett „zsörtölődésben” szerencsére ennek a benyomásnak bizonyos értelemben való cáfolata ismerhető fel. Mintha az egyensúlyt azzal próbálnád helyreállítani, hogy egyenértékűséget, *(a-)morális equivalenciát* tételezel a kettő között: egyik se jobb, mint a másik. Hát, ez is valami.

Erről jut eszembe! Az írásod elején helyteleníted, hogy Trianonról emlékező hazai „összeállítások” csak magyar szerzőt kértek fel, a nyolc érintett országból senkit. Számomra ennél fontosabb kérdés, hogy az érintett országok meghívtak-e magyar szerzőt. Mit írtál volna például egy romániai összeállításban? Mondtad volna, hogy ne beszéljenek Trianonról? Pontosabban: Ne *ünnepeljék* Trianont? Mert ők sem olvasnak? Vagy mondtad volna: ha olvasnak, akkor ünnepelhetik?

Visszatérve az itthoniakra: őket egyértelműen elmarasztalod. A kortárs értelmiség állítólag „egyszerűen felkészületlen.” A történelemtudomány csupán „adatgyűjtő és adatrendszerző” munkát végzett, de értékelhető szellemi élményeket, történeti intuíciókat nem produkált (lásd a „szükséges értelmező munkát”, amelyről fennebb már szó volt). Az esszéirodalom „úgyszólván kivétel nélkül visszavetíti az utódállamok kései etnikai valóságát a múltba”.

Ez valóban siralmas lenne. De ha valóban így volna, akkor (felelősségérzeted ismerve) tudakozódok, hogy miért csak alkalmilag, úgyszólván *post festa* dörgölöd az érintettek orra alá? Miért nem világosítottad fel őket idejekorán, hogy mit kell olvasniuk?

No, de ne vedd komolyan, amit írtam, mert csak a látszat kedvéért akadékoskodom. Alapjában barátságos természeted ismerve sejtem, hogy a zsörtölődés nálad is csak játék. Titokban kuncogva várod, hogy ki dől be neki. Kedvenc mondatodat kiragadván a fenti kötegből: „Pukkadjatok meg”.

Ugyanakkor dicsérőleg kell említenem, hogy milyen ügyesen vágta ki magad a csávából (olyasmiről írni, amiről sem tartalmilag, sem érzelmileg nincs mondanivalód). Sokáig én is így voltam vele, annak ellenére, hogy a sors a vesztes oldalra vetett. A Versailles-i tragédia sokáig közelebből érintett, Trianon valahogy összefolyt vele. A Te írásodnak köszönhetem, hogy Trianonról most először teljesen tudatosan, és Versailles-tól függetlenül emlékezem. Valamelyes büntudattal, mert mint már említettem, a listán nem rágtam át magam, és ezért az intelmed rám is vonatkozik: Ne beszéljünk Trianonról, mert „nem vagyunk rá se méltók, se alkalmasak, hogy csevegjünk róla”.

A magam mentségére és vigasztalására találtam egy filozófiai bejegyzést arra vonatkozóan, hogyan beszélhetnék róla mégis.

Descartes a következőképpen példázza, hogy a filozófusnak miért kell kételkednie az érzékszervi benyomásokban. Egy volt bajtársa (Descartes a harmincéves háborúban a katolikus oldalon harcolt) évek múltán is panaszkodott, hogy időnként fájdalmat érez az elvesztett lábában.

Gondoljunk mi is az ismeretlen obsitosra. Talán nem csak az egyik, hanem mindkét lába ottmaradt. Sokszor nem is tudja, hogy éppen melyik fáj. Arra sem emlékszik, hol és hogyan vesztette el őket. Mert a testi fájdalomtól az eszméletét is elvesztette. Mesélik a szanitécek. Ő csak tovább meséli.

Mondanád-e neki jó szívvel, hogy hallgasson? Mert nem tudja, miről beszél? Mert nem is alkalmas rá? És különben sem méltó rá?

Talán az amputációra se méltó?

Talán elcsépelte, Trianont *traumának* nevezni. Ezért hívom inkább így: *amputáció*. Amit később lelki amputációval tetéztek. Ezen ma még nem vagyunk túl. Némely emlékező beszédben nem is a pontos emlékezet hiánya, mint inkább a gúny, a káröröm, a gyűlölet zavar.

De megértem őket. Az elveszett testrészek nem az övéik. Nem minden szanitéc, nem minden bábépszkodó érzi őket a magáénak. Talán az elkallódott testrészek sem érzik *őket* a magukénak.

De hadd beszéljen mindenki, legjobb tudása szerint. Ne érts félre, ez nem ál-liberális tolerancia, ez reálpolitika. Ha nem beszélnek, honnan tudjuk meg, honnan tudják meg az utánunk jövők, hogy kik voltak ők, mit értek, mire voltak alkalmasak, mire voltak méltók?

Nem csak a rokkant áldozat, hanem mi maiak is, akik emlékezünk rá, többet érdemeltünk volna, mint ezt az „imperatívuszt”.

Befejezésül kanyarodjunk vissza a zárómondatához. A Te üzeneted lényegében ez: Ne emlékezzetek Trianonra, mert nem helyeslem, ahogy emlékeztek. A ti emlékezősetek *hamis tudat*, ráakódik a korábbi önmegettévesztésre.

Az emlékezet valóban bonyolult dolog, az egyéni is. A kollektív emlékezet, főleg a nemzeté, még inkább. Korábbi beszédekre, a mások emlékeire emlékszik. Sokféle másodlagos emlék van, egymásnak ellentmondók, és az idő múltán változók. Sőt, tudatosítsuk, hogy az emlékezet nemcsak amúgy mellékesen változik, hanem a *változás a lényege*.

Herakleitosz mondta, hogy ugyanabba az emlékezetbe nem lehet *kétszer* belemerülni. De hogy *egyszer se*?

